



Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi  
The Journal of Social Sciences Institute  
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44  
Sayfa / Page:239-271

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 01.03.2019  
Kabul/Accepted: 14.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**TUNCELİ-HOZAT GEÇİMLİ  
KÖYÜ (ERKAYN-ENKUZİK)  
KİLİSESİ TAŞ SÜSLEME  
ÖRNEKLERİ**

**STONE DECORATION  
EXAMPLES OF  
TUNCELİ-HOZAT GEÇİMLİ  
VILLAGE (ERKAYN-ENKUZİK)  
CHURCH**

**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ**

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi  
Sanat Tarihi Bölümü  
ORCID: 0000-0003-4800-7028, mkulaz@yyu.edu.tr

**Öğr. Gör. İltar İGİT**

Bitlis Eren Üniversitesi Ahlat Meslek Yüksekokulu  
El Sanatları Bölümü  
ORCID: 0000-0001-9248-787X, iigit@beu.edu.tr

**Öz**

Tunceli'nin ya da eski adıyla Dersim'in tarihi geçmişi, bilimsel kazılardan elde edilen arkeolojik bulgulara göre M.Ö. 5500'lere kadar uzanmaktadır. Tarih öncesi bu çağlardan günümüze değin üzerinde varlık göstermiş uygarlıkların izlerini taşıyan bu kadim kent; bilimsel kazı bekleyen höyükleri, dini, askeri ve sivil mimari örnekleri ile her alanda incelenmesi gereken zengin bir kültüre sahiptir.

İlin sahip olduğu kültürel zenginliğin hiç şüphesiz önemli bir bölümünü, bu topraklarda yaşamış olan farklı kültürlerin, inanç ve sanat anlayışlarıyla şekillenen dini yapılar oluşturur. Bu mimari yapılar arasında Türk-İslam dönemi genel olarak incelenmiş olsa da yörede bir dönem yaşamış Hristiyan nüfusa ait; manastır, kilise, şapel ve kaya kiliseleri gibi mimari eserler detaylı bir şekilde araştırılıp incelenmemiştir.

Bizans ve Ermeni dönemlerine tarihlenen bu mimari eserlerden günümüze ulaşmış, Hozat ilçesine bağlı Geçimli Ergan (Erkayn-Enkuzik) Köyü Kilisesi, kısmen ayakta kalabilen bölümleri ile yörede tespit edilen önemli dini yapıardan biridir. Ermeni dönemime ait olan 424/975 tarihli kilise, bazilikal planda inşa edilmiş olup; taş işçiliği ve plastik süslemeleriyle dönemin sanat anlayışının tüm inceliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu özellikleriyle makalenin konusu oluşturan eserin çalışma doğrultusunda, öncelikle mimari yönleri ele alınmış daha sonra aynı döneme ait diğer örneklerle mukayese edilerek bir sonuca bağlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Tunceli, Hozat, Ergan, taş süsleme, Bazilika, Kilise.



## Abstract

The historical background of Tunceli that was named Dersim extends to 5500 B.C. according to archaeological findings obtained from the scientific excavations. This ancient city which has traces of civilizations that existed from prehistoric times to present day has a rich culture that must be examined in every field with examples of religious, military and civil architecture.

Religious buildings shaped by different cultures, beliefs and conception of arts doubtlessly constitutes the cultural richness of the province. Although the architectural structures that belong to the Turkish-Islamic period have been examined in general, architectural works such as monasteries, churches, chapels and rock churches that belong to Christians have not been studied in detail.

The Ergan (Erkayn-Enkuzik) Village Church located in Hozat district is one of the most important religious buildings in the region and this church is one of the architectural monuments dating back to the Byzantine and Armenian periods that survived to the present. The church that belongs to Armenian period (424/975) has been constructed by basilical plan and this church embodies all subtleties of the art understanding of the period with its stone workmanship and plastic decorations.

In this study, firstly architectural aspects of the mentioned church will be discussed and then concluded by comparing other examples of the same period.

**Keywords:** Tunceli, Hozat, Ergan, stone decoration, Basilica, Church.

## Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Havzası'nın sarp ve dağlık coğrafyasında yer alan Tunceli'de yapılmış olan arkeolojik çalışmalar, kent ve çevresini yazı öncesi dönemlerden en erken Paleolitik Çağ'a tarihlendirmektedir (Kulaz ve İgit, 2018: 26-28; Elpe, 2013: 3). İlk yerleşim izlerinin Pulur (Sakyol) Höyüğü buluntuları doğrultusunda Neolitik veya İlk Kalkolitik Çağ'da olduğu (Koşay, 1976: 17) tespit edilen ilde; yazılı tarih ise M.Ö. 2200'lerde Hurilerle başlamıştır (Aksoy, 1985: 31). Hurilerden sonra sırasıyla; Hitit, Muşkili, Urartu, Med, Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasiler yörede söz sahibi olmuşlardır. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin bölgeye yerleşimi hız kazanmış Çubukoğulları, Mengücekliiler, Artuklular, Selçuklular, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Osmanlı Devleti şeklinde devam eden bir hâkimiyet söz konusu olmuştur (Kulaz ve İgit, 2018: 28-34).

Tunceli'nin bu tarihsel kronolojik gelişimine bakıldığında yerleşime elverişsiz dağlık coğrafyasına rağmen yine bu arazinin kendisine sağladığı doğal korunaklı yapı ve stratejik konum nedeniyle tarihin her döneminde farklı uygarlıklara ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Yaşamlarını idame ettirmiş bu uygarlıklardan günümüze ulaşan gerek taşınabilir

ve gerekse taşınmaz maddi eserler ise bu kültürlerin ildeki varlıklarını kanıtlamakla birlikte incelemeye değer önemli örnekler sunmaktadır.

Günümüze ulaşan maddi eserler arasında ise; mimari yapılar önemli bir yere sahiptir. Zira inşa edildikleri dönemlere ait, kültür, sanat siyasi ve hatta ekonomik alanda birçok bilgi sağlayan bu mimari eserler, Tunceli'nin tarihsel kronolojik geçişini destekler nitelikte bilgiler sunar. Mimari eserlerden özellikle dini yapılar, birer plastik sanat eseri olmaları dışında il sınırları içerisinde yaşamış uygarlıkların etnik yapısı yani dini kültürel geçmişine de ışık tutmaktadır. Tunceli'de günümüze ulaşabilmeyi başarmış dini eserler ağırlıklı olarak Orta Çağ ve sonrası dönemlere ait olup Türk-İslam eserleri ilk sırada yer almaktadır. İkinci ve son sırada ise konumuz kapsamına giren ve belirli bir dönem yörede yaşamış Hristiyan tebaaya ait dini mimari yapılarıdır.

Mimari özellikleri ve kitabelerinden Erken Bizans ve Ermeni dönemlerine ait olduklarını söyleyebileceğimiz; kilise, manastır, şapel ve kaya kiliseleri ilde tespit edilebilen Hristiyan dini yapı türleridir (Harman, 2013: 30-40). Bu yapılarda ortak özellik taşın ana malzeme olması ve genel olarak küçük ölçekli kare veya dikdörtgen planın tercih edilmiş olmasıdır. Ancak yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde plan, ölçü ve plastik etki bakımından ildeki diğer tüm Hristiyan dini eserlerden farklı bazilika planının tercih edildiği yapıların olduğu görülmüştür.

Anadolu'da birçok örneği bulunan bazilika plan, genel olarak dikdörtgen gelişen, iç mekanının en az iki destek dizisiyle üç nef ayrıldığı bir plan türü olup ağırlıklı olarak Erken Hristiyan mimarisinde görülür (Koch, 2007: 39-40; Yıldız, 2009: 67-68). İlde bu plan şemasının günümüze ulaşabilmiş en önemli örneklerinden biri olan Ergan Köyü Kilisesi, bazilika plana sahip olup taş işçiliği ve plastik süsleme örnekleriyle ildeki diğer tüm yapılardan farklılık arz edip bu mimari farklılıklar konu başlığı kapsamında örnekleriyle birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır.

## **Geçimli Köyü Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi**

### **1. Konum**

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi, Tunceli ilinin Hozat ilçe merkezine yaklaşık 8 km uzaklıktaki 39°01'54" Kuzey, 39°15'58" Doğu boy-lamında yer alan Geçimli eski adıyla "Ergan" Köyü'nde yer almaktadır. (Çiz. No: 1-2)

Ancak bölgede Ermeni nüfusun XIX. yüzyıldan itibaren azalmasıyla birlikte kilise, 1865'den önce kendi kaderine terk edilmiştir (Harman, 2013: 31). Bu durum ildeki diğer Hristiyan dini yapılarda olduğu gibi Erg-an Kilisesi'nin de doğa ve insan faktörünün olumsuz etkilerine bağlı ola-



rak büyük ölçüde hasar görmesine neden olmuştur. Özellikle yöre insanı tarafından yapının taşlarının sökülerek çevresindeki kamu veya özel yapıların inşasında kullanılmış olması, kilisenin günümüzde harabe bir görüntü sergilemesinin en temel sebebidir.

## 2. Tarihçe

Geçimli, eski adıyla Ergan Köyü'nde bulunan kilisenin tam olarak adı<sup>1</sup> ve inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak kilisede yer alan yazıt ile birlikte burada kopya edilip üretildiği bilinen el yazmalarında yer alan kolofon<sup>2</sup> bölümleri tarihlendirme ve isimlendirme konusunda iki önemli kaynak sağlar.

Yazıt, kilisenin günümüze ulaşabilmiş bölümlerinden biri olan kuzey apsidiyol (pastoforium) hücresinin kemerli girişinin hemen üzerinde yer almaktadır. Kazıma tekniğinde yer alan Ermenice sekiz satırlık bu kitabede (Foto: 1) yapının, 424/975 tarihinde Prens Hancit Mxit'ar tarafından yapıldığı ve Hz. Meryem'e ithaf edilmiş olduğu yazmaktadır (Thierry ve Donabedian, 1989: 524).

Kitabe;

- 1 ԱՅՍԽՈՐԱՆՍԻՄԱԻՐՏՆՅՈՐՄԻԾՆԱԻՅՄՔՄԻԲԵ
- 2 ԹՂԵՒՄՈՐՈՂԱՅՐԶԱՃԵՑԱԻԵՒՈՐԴԻԲՆԱԿԵՑԱԻԵՒՍՈՒ
- 3 ՐԲՂՈԳԻՆԸՈՎԱՆԱՑԱԻ: ԱՂԱՉԵՄՉՔԵՉՍՈՒՐԲ . . Ա . . ԲԱ
- 4 ՐԵԽԱԻՍԻՎՍԵՍԱՌԱՑԻՔՈՄԵԾՄԽԻԹԱՐ[ԱԱՌՈՐ]
- 5 ԴԻՏՔՈՒԵԻԱՄԵՐԴԱՍԵԼՈՎՉԻՍԻԹԻՒՄԱՆԳԱՆՑ
- 6 ԲԵԹՂԵՒՄԻՈՐՅԱՌԱՉՔԱՆՉԻՍՆԱՂԱՍԱԿ
- 7 ԵՑԱՆՎԱՍՆՔՈՍՈՒՐԲԾՆԸԴԵԱՆԴԵԻԵՍՉԿԵԻ
- 8 ՉԽՈՐԱՆՍՇԻՆԵՑԻ Ն . Ի . Դ

**Anlamı:** Bu sunak, Beytullahim'de Kutsal Ruh'un gölgesindeki örtüyle İsa Mesih'i doğurarak babasını sevindiren ve yaşatan Rabb'in

1 XVI. yy Osmanlı Tahrir, Ruzname, Mühümme, Şeriye Defterlerine göre Sağman Nahiyesine bağlı köyün adının bu tarihlerde de Ergan olduğu, Gayri Müslüm ile Müslüman tebaanın birlikte yaşadığı bilinmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda yapıyı bulunduğu yer nedeniyle Ergan Kilisesi olarak adlandırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Detaylı bilgi için Bkz, (Ünal, 1999).

2 Kolofon (İng. Colophon);Yazmaların ya da ilk basmaların sonunda yer alan ve yazar, kitap adı, kitap yazarı ya da basarı, basım yeri gibi bilgilerin verildiği bölüm. BSTS / Kitaplık Bilim Terimleri Sözlüğü 1974; Ayrıca; Ergan Manastır Kilisesine ait 1432-1608 yılları arasında yaklaşık on el yazması nüshası olduğu kolofonlarından anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Kudüs'teki Ermeni Patrikhane'sinde bulunan menology takvimine göre 1422 / 1435 tarihli olup Manastır hakkında önemli bilgiler içeren eserdir (Detaylı bilgi için Bkz. (Thierry, 1987: 392-395).



Annesi'nindir. Senin için dua ediyorum Kutsal (Rabbi'nin Annesi?) Hizmetkârinız Mixt'ar, Büyük (oğlunuzla birlikte) ve Tanrımız, beni, benden önce, kutsal doğuşunuz için şehit olan Beytüllahim'in çocuklarına göre sıralasın. Ve bu sunağı 424'te (975) yaptım. (Thierry, 1987: 391).

Ergan Kilisesi hakkında ikinci önemli kaynak burada üretildikleri tespit edilmiş dini el yazması eserlerdir. 1432-1608 yılları arasında yazıldıkları bilinen yaklaşık on el yazması nüshada (Thierry, 1987: 392-393) yapı Erkayn (Enkuzik) Manastırı olarak isimlendirilip inşa ve restorasyon tarihi olarak en erken XV. yüzyıl verilmiştir (Erdoğan, 2004: 177-178). Kilisenin işlevi ile birlikte adının da netleştiği bu kaynaklar, tarihlendirme konusunda kitabeyle bir ikileme neden olmuştur. Zira kilisede yer alan 425/975 tarih ile el yazmaları arasında yaklaşık 457 yıllık bir uyumsuzluk söz konusudur. Bu durumda mimari eserlerdeki kitabelerin daha doğru olacağı fikrinden hareketle el yazmalarındaki tarihlerin muhtemelen yapının farklı yıllarda geçirdiği restorasyon ile mimari bir takım eklemeler ve yazmaların yazıldıkları yıllar baz alınarak düşülmüş olabileceği fikrini verir.

Bununla birlikte manastırda XV.-XVII. yüzyıllar arasında yazılmış olan el yazmaları yapının bu tarih aralığı içinde bölgede oldukça etkin bir konuma sahip olduğunu veya uzun yıllar kullanılmış bir ibadet mekanı olduğunu gösterir. Ancak kilise, bölgede XIX. yüzyıldan itibaren Ermeni nüfusunun azalmasıyla birlikte 1865'den önce terk edilerek kendi kaderine bırakılmıştır (Harman, 2013: 31).

### 3. Yapının İncelenmesi

#### 3.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin günümüzdeki harap görüntüsü, plan ve mimari özelliklerinden tam anlamıyla bahsedebilmeyi imkânsız hale getirmiştir. Zira günümüzde güney ve güneybatı beden duvarı ile üst örtüsü tamamen yok olmuş olan kilisenin içerisinde de herhangi bir destek elemanının kalıntısı bulunmamaktadır. Bu nedenle, tipolojik analiz yapılırken ancak ayakta kalan bölümler ve J.M. Thierry'nin çizimlerinden yola çıkılarak bir değerlendirme yapılabilmektedir (Çiz. No: 3) (Thierry, 1987: 405). Buna göre; Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin basamaklı bir zemin üzerine doğu batı doğrultusunda konumlandırılmış yaklaşık 22x15 m ölçülerinde üç nefli bazilikal bir plana sahip olduğu söylenebilir. Yine çizimlerinden kuzey, güney ve batı cephelerinde üç ayrı girişi olduğu tahmin edilen (Thierry ve Donabedian, 1989: 524) yapının, günümüze sadece kuzey duvarı üzerinde yer alan kapısı ulaşabilmiştir (Foto: 2).

Diğer girişlerin yer aldığı beden duvarları ile birlikte üst örtüsünün de yıkılmış olması iç mekanın plan anlayışından bahsetmeyi zorlaştırır



(Foto: 3,4,5,6). Ancak günümüze ulaşan kalıntılardan yapının, iç mekanın muhtemelen bir birine paralel uzanan beş payeli iki destek sırasıyla üç nef ayrıldığı neflerin üzerinin ise sıra kemerler ve bu payelerin taşıdığı tonoz bir üst örtüyle kapatıldığı söylenebilir. İç mekanda orta nef yan neflerden daha geniş tutularak apsise dik uzanan ana mekanın böylelikle vurgulanması sağlanmıştır. Ana mekanın doğusunda yer alan yarım daire planlı yaklaşık 6 m. çapında apsis bölümü ise dışa fazla taşırılmadan verilmiştir. Apsisin kuzey ve güney köşelerine de tonoz örtülü yarım daire planlı küçük apsidiyol (pastoforium) hücreleri yerleştirilmiştir (Foto: 7).

Tamamı kesme taş malzemenen inşa edilen kilisenin kalın tutulmuş beden duvarları dolgu duvar tekniği ile örülmüştür. İçten ve dıştan düzgün kesme taş malzemeyle kaplanmış duvarların içleri kireç harcıyla tutturulmuş moloz taşlarla kuvvetlendirilmiştir. Bununla birlikte bir portal anıtsallığındaki kapı girişi, payanda, kemer ve tonoz gibi tüm mimari öge ve alanlarda da taşın tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca yapıda temel inşa malzemesi olan taş, süsleme alanına dahil edilip bezemelerin oyma, kabartma ve kazıma teknikleri kullanılarak işlendiği yüzeyi oluşturur.

### 3.2. Süsleme

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin günümüze ulaşan bölümlerinden kuzey cephe ve portali, apsis duvarı, kuzey iç duvarı ile batı duvarının kısmen ayakta kalan bölümlerinin iç yüzü süslemelerin yer aldığı alanları oluşturur. Gerek taşın üç boyutlu ve gerekse oyma, kabartma ve kazıma teknikleri ile şekillendirilerek bezendiği plastik süslemeler Ermeni mimarisinin yapı üzerindeki geleneksel taş işçiliği örneklerini oluşturur.

#### 3.2.1. Kuzey Cephe

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin ayakta kalarak günümüze ulaşabilmeyi başaran en önemli bölümlerinden biri kuzey cephesidir. Genel olarak kesme taşlarla sade bir görüntü sergileyen cephede taç kapı formunda anıtsal bir girişe yer verilmiştir. Abidevi boyutu, bezeme türleri ve taş işçiliği ile yapıdaki tüm dikkatleri üzerine çekmeyi başaran taç kapı, bununla birlikte Hristiyan sanatının da ilde tespit edilen en güzel mimari öğelerinden biridir (Foto: 8-9).

Bulunduğu cephe yüzeyinde dışa ve yukarıya doğru taşıntılı dikdörtgen bir alan oluşturan taç kapı (Çizim No: 4) giriş aralığının etrafında yuvarlak bir boşaltma kemeri oluşturarak yapıda bir kademelendirme sağlar. Oldukça yüksek bir eşiğe sahip kapının, ortası kırık vaziyette olan yekpare düz lentosu (atkı taşı) dikdörtgen bir kapı açıklığı meydana getirir. Sövelerin her iki tarafında yer alan palmiform başlıklı sütunceler ise lento taşı ile birlikte kapının alınlık kısmını destekler şekilde ele alınmış-

tır (Foto: 11). Sütun başlıklarında tercih edilen iri, yassı yapraklı bitkisel kompozisyon Ermeni mimarisinde örneğine pek rastlanmayan bu formuyla daha çok Mısır sanatı izlerini taşır (Thierry, 1987: 389). Sütuncelerin gövdeleri ise kaidelerinden itibaren boş bırakılmayarak oygu girift çizgisel desenlerin meydana getirdiği geometrik örgüler ile süslenmiştir. Kapının alınlık bölümü lentonun kırılması nedeniyle kısmen yıkık vaziyettedir. Alınlığı dıştan çevreleyen kemer ile lento taşı üzerindeki pano ve bordürlerdeki girift bitkisel desenler ile zencerekler taç kapının dönemi itibariyle ihtişamlı bir görüntüsünün olduğunu gösterir. Taş yüzeyine oyma tekniği ile işlenen bezemelerden pano halindeki bezemeler lento üzerinde yer alıp lentodaki kırılma nedeniyle büyük oranda eksiktir (Çiz. No: 5). Zaman içerisinde mevcut yüzeylerin liken tabakası ile kaplanmasıyla birlikte motiflerinin tam olarak algılanabilmesini de engellemektedir. Dıştan ince tutulmuş örgü bir bordür ile kuşatılıp bu bordürün desen içlerine dik şeritler halinde inmesiyle yüzeyinde en az üç farklı panonun olduğu lentonun, her bir panosunda farklı süsleme kompozisyonları yer alır. Bunlardan ilk pano içerisinde kıvrık dalların yaprak, palmet ve rumi benzeri sitle bezemelerin meydana getirdiği bitkisel süsleme grubu yer alır. İkinci pano ise mevcut olan kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla dikdörtgen bir forma sahip olup içerisinde kıvrık dalların etrafını kuşattığı üzerleri yivlendirilmiş çiçek, lotus ve yapraklar işlenmiştir. Üçüncü pano ise kırığın içe doğru yaptığı derin tahrifat ve yoğun liken tabakası nedeniyle tespiti zor hale gelmiştir. Ancak mevcut kısımlarından birinci pano ile kısmen benzer süslemeye sahip olduğu görülmektedir.

Lentoyu en dıştan farklı kalınlık ve bezemeye sahip üç bordür kuşağı kademeli olarak sınırlamaktadır. En dışta yer alan kuşak bezeme olarak alınlığı kuşatan iç kemer yüzeyi ile aynı bezemeye sahip olup içerisinde ‘S’ kıvrımlı dalların yaprak ve rumi benzeri motiflerle meydana getirdiği bir bordürden müteşekkildir. İkinci kuşak bir geçiş unsuru olduğu için dar tutulmuş olup içerisinde oygu zikzakların oluşturduğu dış sıralardan oluşur. Üçüncü kuşak ise geometrik geçmelerin sarmal şeritlerle meydana getirdiği zencerek motifi sınırlar.

Kuzey cephe üzerinde dikdörtgen formuyla öne ve yukarıya hafif taşıyan taç kapının kemer yüzeyi ve lento bölümü haricinde dış çerçevesi üzerine de süslemeler yerleştirilmiştir. Kapı üzerinde yarım bırakılmış hissiyatı veren bu bölüm kapının kemer atılımının her iki yanında üzengi taşından başlayarak yukarıya kemerin karın hizasına kadar devam etmektedir. Ters ‘U’ formunda devam etmesi gereken bu süsleme şeridinin neden yarım bırakıldığı bilinmeyip mevcut kısımların içerisinde geometrik bezemeli bir kuşağın uzandığı görülmektedir. Kemerin her iki yanındaki süsleme şeritlerinden sağ taraftaki üst taşından itibaren tahrifat olup sade-



ce sol köşeyi sınırlayan süsleme şeridi günümüze sağlam ulaşabilmiştir. Üzerinde oyma tekniğinde farklı iki ayrı şeridin yer aldığı bordürü dıştan düğümler oluşturarak iki yönde kuşatan zencerek sınırlar. Bu sınır içerisine sırasıyla önce nişlerin dikey ekseninde dizilmesiyle oluşturulan bezeme şeridi sonrasında ise geometrik geçmelerin dik ekseninde birbirini kesip düğümler oluşturarak meydana getirdiği küçük kare ve haç tasvirlerinden oluşur.

Taç kapı dışında düzgün kesme taş işçiliği ile oldukça sade bir görüntü sergileyen kuzey cephede süslemenin yer aldığı bir diğer alan, kapı açıklığının her iki yanına belirli aralıklarla işlenmiş çok sayıdaki haç tasviridir (Foto: 8-10). Taş yüzeyine farklı ölçülerde kazıma olarak işlenen haçlar, formları itibariyle Latin ve Malta haç türlerine <sup>3</sup> benzemektedir (Çiz. No: 10). Doğu Anadolu’da inşa edilmiş birçok Ermeni kilisesinde sıklıkla görülen ve “khatchkar – khaçkar” olarak isimlendirilen haç tasvirleri; dua, zafer ve mucizevi güçlerle ilişkili olarak taş yüzeylerine yapıldıkları bilinmektedir (Karaca ve Yıldız, 2018: 325).

### 3.2.2. Doğu Cephe

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi’nin günümüze ulaşabilmiş ve süsleme bakımından zengin bir diğer cephesi, apsissin yer aldığı doğu beden duvarıdır (Foto: 12-13). Dıştan derin iki niş ile üç bölüme ayrılarak kademelendirilen cephe, ortasında bu iki derin nişin vurguladığı apsis çıkıntısı ile bunun her iki yanında sütuncelerin desteklediği kemerli niş oyuklarına yerleştirilen mazgal pencerelerden müteşekkildir (Foto: 13-14).

İç mekanda apsiyollere denk gelen bu yan parçalardan günümüze sadece kuzey apsiyol bölümü kısmen sağlam ulaşabilmiştir. Mevcut olan alanlarından hareketle yan parçaların düz dikdörtgen çerçeve bir niş içerisinde yüksek ve dar tutulmuş mazgal bir pencere ile ortaladığı görülmektedir. Pencerenin iki yanına yerleştirilen sütuncelerin her biri kademelendirilmiş temsili kaideler üzerinde yükselip üzerlerinde kazıma ve kabartma tekniğinde motifler işlenmiştir (Foto: 15). Mazgal pencerenin sol tarafındaki kaidenin altında halat burması şeklinde yivlendirilen silmelerin sınırladığı geometrik örgülü zencerek motifi yer alır. Akabinde üstüne iç içe geçmiş yine halat burması şeklinde yivlendirilen silmenin meydana getirdiği daire ile bunun merkezine yerleştirilmiş sekiz yapraklı gülçe rozeti görülür. Rozetin sağ ve sol alt köşesine küçük birer hayat ağacı çizimi işlenip rozetin her iki yanına merkezdeki daire formunda küçük birer daire

3 Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi’nin dış cephesinin kuzey iç mekânını ise kuzey, batı ve apsiyol (pastoforium) hücrelerinde yer alan haç tasvirleri sembolik çizimlerinden hareketle tipolojik olarak sınıflandırılmıştır (Detaylı bilgi için Bkz. (Sözen ve Tanyeli, 2015: 353).

ile içlerine gülbezek rozetler yerleştirilmiştir. (Çiz. No: 6a) Sağ sütuncenin kaidesinin de en altında çizgisel yivli silmelerin sınırladığı geometrik örgülü zencerek motifi ile bunun üzerine yerleştirilen halat burması şeklinde yivlendirilen silmelerin oluşturduğu daire ve bunun merkezine yerleştirilen dokuz yapraklı gülbezek motifi bulunmaktadır. Rozetin sağ ve sol alt köşesine birer haç tasviri işlenip rozetin her iki yanına küçük gülbezek ve çarkıfelek rozetleri yerleştirilmiştir (Çiz. No: 6b).

Kilisenin apsisine karşılık gelen doğu duvarının orta bölümü iki derin nişin sınırlamasıyla cephede vurgulanmıştır. Apsis çıkıntısı dışarıya fazla taşırılmamış olsa da derin nişlerin yüzeyde yukarıya doğru yaratmış olduğu abidevi boyut yapıda fark edilebilmesini sağlamıştır. Günümüzde ortası tamamen tahrip olmuş apsis çıkıntısı, iki ayrı bölüm halinde ele alınmıştır. (Foto: 13) İlk bölüm düz dikdörtgen bir niş içerisinde dıştan üzeri oyma bezemelerin yer aldığı kabartma bir bordürün dört yönde dolanarak çerçevelediği alandır. Bezemeleriyle oldukça süslü olduğu görülen bu bordür, yüzeyde oluşan tahribat nedeniyle günümüze sadece sağ alt ve sol üst köşe kısımlarıyla ulaşabilmiştir. Mevcut kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla yüzeyinde düz şeritlerin bir birine düğümlenmesiyle oluşturulmuş antrolak biçimli örgü motifi ve bu antrolakların içine sırasıyla yerleştirilmiş; gülbezek, palmet, haç ve çarkıfelek motiflerinin yüzeyde hareketlilik sağlayarak devam ettiği görülür (Çiz. No: 8). Bordürün dış bükey kenarları da boş bırakılmayıp birleşim noktalarında düğümler yaparak ilerleyen düz şeritlerin meydana getirdiği çift sıra küçük yuvarlak kemerlerden oluşan bir kompozisyon uygulanmıştır. Her kemer içerisine ise karşılıklı ters ve düz konumlandırılmış lotuslar işlenerek bitkisel formlu ikinci bir bordür oluşturulmuştur. Bordür içerisinde meydana gelen dikdörtgen niş ise; alt bölümünde yer alan sütunce kaidesinden anlaşıldığı kadarıyla aynı cephenin yan parçaları ile benzer bir düzenlemeye sahip olduğu izlenimi verir (Foto: 16). Bu fikirden hareketle apsis çıkıntısının merkezine, muhtemelen iki sütunce arasına alınmış dikdörtgen çerçevenin sınırladığı dar ve yüksek tutulmuş mazgal bir pencerenin yerleştirilmiş olduğu söylenebilir.

Bu bölümdeki temsili kaideler üzerinde yükselen sütuncelerden günümüze sadece sağ tarafta yer alan sütuncenin kaidesi ulaşabilmiştir (Foto: 17). Kaidenin alt kısmında halat burması şeklinde yivlendirilen silmelerin sınırladığı beş küçük nişin oluşturduğu bir dizin yer alır. Bunun üzerine ise oyularak işlenmiş halat burması şeklinde yivlendirilen silmelerin meydana getirdiği daire ve bunun merkezine yerleştirilmiş gülçe rozet görülür. Üzerini kaplayan yoğun liken tabakası nedeniyle süsleme kompozisyonu tam olarak algılanamayan kaidenin, motif izlerinden anlaşıldığı kadarıyla çeşitli küçük rozet ve bitkisel desenlerle bezendiği görülmektedir (Çiz. No: 7).



Apsisin üst kısmı meydana getiren ikinci bölüm muhtemelen üst örtüye kadar devam eden üç ayrı derin nişin ve iki kaval silmenin meydana getirdiği kademeli bir alınlıktan meydana gelir. Simetrik bir düzen dışında süslemenin yer almadığı bu bölümün yukarıya doğru devam eden formu ile apsis çıkıntısının diğer yüzeylere göre vurgulanmasını sağlar ( Foto: 13).

### 3.2.3. İç Mekan

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin iç mekanı dış cephelere kıyasla oldukça sade tutulmuştur. Günümüze ulaşabilmiş bölümlerin duvarlarında temsili kemerlerin açtığı nişler ve bunların kalıntıları iç mekanda hareketlilik sağlamak amacıyla yapının her yönden sadece bu uygulama ile kuşatıldığını gösterir (Foto: 18).

Düzgün kesme taşların kullanıldığı iç mekânın duvar yüzeylerinde süslemeye yer verilmeyip sadece haç tasvirlerinin işlendiği görülmektedir. Zemine kazıma ve kabartma olarak işlenen haç tasvirleri kilisenin; temsili kemer yüzeylerinde, apsidiyol (pastoforium) hücreleri ile apsisten yan neflere bağlantı sağlayan kemerli geçişlerin duvar yüzeylerinde yer almaktadır. Ayrıca batı duvarının ayakta kalan bölümünün üzerine de (Çiz. No: 9) farklı tür ve boyutlarda haç tasvirlerinin kazındığı görülmektedir. Formlarından Latin, Malta ve Grek haçı oldukları anlaşılan bu süslemelerden Latin ve Grek haçları duvar yüzeyine kazıma ve oyma tekniğinde uygulanırken Malta haçlarının alçak kabartma tekniği ile birlikte kazıma olarak işlendiği görülmektedir (Foto: 19-20). Bunlardan apsinin kuzey nef ile bağlantısını sağlayan kemerli geçişin duvar yüzeyinde yer alan haç tasviri, formu itibarıyla genellikle M.S. IV. ve VII. yüzyıllar arasına tarihlendirilen (Taş ve Özcan, 2015: 263-264) Malta haçlarına benzemektedir (Foto: 25a). Kolları merkezden uçlara doğru içbükey yaparak sonlandırılmış Malta haçının sekiz sivri ucu bulunmaktadır. Sekiz sivri uç tesadüf olmayıp Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın dağdaki vaazının ilk sekiz emriyle ilişkilendirilmiştir (Taş ve Özcan, 2015: 255). Ağırlıklı olarak Ortaçağ'a tarihlendirilen birçok Hristiyan mimari örnekte karşımıza çıkan Malta haçının, yöredeki bir diğer Hristiyan yapısı olan Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi'nin (Erdoğan ve Şen, 2019: 293) haç örneklerine benzediği görülmektedir (Foto: 25b).

Kilisede adeta bir bezeme olarak kullanılan haç tasvirleri sadece beden duvarlarıyla sınırlı kalmayıp iç mekânın üst örtü sistemine de uygulanmıştır. Kuzey apsidiyol (pastoforium) hücresinin tonoz örtüsünün iç yüzeyinde tonoz örgüsünü oluşturan kesme taşların farklı dizilimiyle bir haç tasviri meydana getirilmiştir (Foto: 21). Genellikle Hristiyan dini mimarisinde üst örtüdeki fresk ve mozaik zemine işlenen büyük ölçülerdeki

buna benzer haç tasvirleri, Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nde taş örgü sistemine dahil edilerek farklı bir şekilde uygulanmıştır.

### Sonuç

Anadolu toprakları üzerinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabulüyle başlayan semavi dinlere ait dini imar süreci; Türk-İslam hâkimiyeti sonrası İslami bir kimlik kazanarak devam etmiştir. Hristiyanlığa inanan gruplar arasındaki ırk, mezhep ve yaşanan coğrafya farklılığı ise bölgelere göre değişen dini mimari örneklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan Kuzeydoğu Anadolu'da Gürcü, Güneydoğu Anadolu'da Süryanilere özgü örneklerin yer aldığı ülkemizde Ermenilere ait örnekler ise ağırlıklı olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülmektedir. Ermeni Krallığı döneminden başlayarak devam eden bu süreç Selçuklu ve Osmanlı idaresi altındaki Doğu Anadolu vilayetlerinde *Millet-i Sadık'a* olarak atfedildikleri Ermeni tebaa tarafından kısmen devam etmiştir.

Doğu Anadolu'da başta Van, Erzurum ve Kars olmak üzere birçok ilde farklı tarihlerde inşa edilmiş manastır, kilise, jamatun ve şapel gibi çok sayıda Hristiyan dini yapı karşımıza çıkmaktadır. Hiç şüphesiz bu yapıların önemli bir bölümünü de Tunceli ili sınırları içerisinde yer aldığı çeşitli kayıtlarla (Thierry ve Donabedian, 1989) (Dersiyad, 2012: 28-29) bilinen kilise ve şapeller oluşturur. Ancak ildeki bu yapılar, ilgisizlikle birlikte insan ve doğa faktörü gibi sebepler nedeniyle büyük oranda yok olmuştur. Günümüze ulaşabilmeyi başarabilmiş eserlerden Hozat-Geçimli Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi ildeki en önemli Hristiyan dini mimari örnek olup makale konumuzu oluşturmaktadır.

Ergan (Erkayn-Enkuzik) olarak bilinen bazilika planlı kilise, mimari özellikleri ve taş üzerindeki plastik süslemeleri ile Ermeni sanatının inceliklerini üzerinde taşımaktadır. Ancak zaman içerisinde doğanın ve özellikle yöre insanının bilinçsizce yapmış olduğu tahribatlar kilisenin kuzey ve doğu beden duvarları dışında büyük oranda tahrip olmasına neden olmuştur. Günümüzde harap bir vaziyet sergileyen kilise, bu haliyle yapının bir bütün olarak değerlendirilebilmesini engellemektedir. Ancak ayakta kalan bölümlerindeki ince taş işçiliği ve mimari özellikler yapının dönemi itibarıyla ihtişamlı bir görüntüye sahip olduğunu gösterir.

Kuzey apsidiyol (pastoforium) odasının girişi üzerinde yer alan Ermenice sekiz satırlık kitabesine göre 424/975 tarihinde yapıldığı anlaşılan kilise, apside dik uzanan üç nefli bazilika plan şemasına göre inşa edilmiştir. Doğu batı eksenli gelişen bu dikdörtgen plan, Antik Yunan ve Roma mimarisinde görmeye alıştığımız basamaklı bir stylobat üzerine oturtulmuştur. Çizimlerinden üç girişli, beş desteğin taşıdığı tonoz örülmesi olduğu anlaşılan yapının dış cepheleri ise genel anlamda sade bırakılmıştır. Ancak





günümüze ulaşabilmeyi başaran kuzey cephesinde yer alan taç kapısı ile doğu cephesindeki derin nişler ve yüzeyde temsili kemerlerin sütunlarla yapmış olduğu bölünmeler Ermeni mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtır. Özellikle Anadolu'da Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı başta Doğu Anadolu olmak üzere farklı bölgelerde X. ve XI. yüzyılda inşa edilmiş diğer Ermeni kiliseleri ile benzerlik göstermektedir (Thierry, 2012: 25).

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin diğer mimari yapılarla olan benzerliği, daha çok plan anlayışı ve kısmen cephe düzeni şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yapıların üst örtü, taşıyıcı sistem ve taş süslemeleri ise tamamen birbirlerinden farklılık arz eder. Örneklendirecek olursak dikdörtgen gelişen bazilika planı, yapının üzerinde yükseldiği basamaklı stylobat ve ana mekana girişi sağlayan üç giriş; Kars Ani (Fethiye Camii) Büyük Katedral (980-989) (Foto No: 22) ile benzerlik göstermektedir. Bu plan anlayışı küçük bazı farklılıklarla Ermeni nüfusun varlık gösterdiği Anadolu, Transkafkasya, günümüz Ermenistan sınırları içinde farklı tarihli birçok yapıda karşımıza çıkmaktadır. Kilisenin doğu cephesinde derin iki niş ile üç bölüme ayrılarak kademelendirilen mevcut cephe anlayışı yine Kars Ani Harabeleri ve Kars ilinde yer alan manastır ve kiliseler ile Kilikya bölgesi Anavarza Askeri Azizler Kilisesi ve Transkafkasya bölgesindeki farklı tarihlerde inşa edilmiş örneklere benzerlik gösterir (Foto No: 23-24).

Tamamı kesme taş malzemeden inşa edilen kilisenin kalın tutulmuş beden duvarları dolgu duvar tekniği ile örülmüştür. İçten ve dıştan düzgün kesme taş malzemeyle kaplanmış duvarların içleri, kireç harcıyla tutturulmuş moloz taşlarla kuvvetlendirilmiştir. Bununla birlikte portal, payanda, kemer ve tonoz gibi tüm mimari öge ve alanlarda da taşın tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca taş, yapıda süsleme alanına dâhil edilip bezemelerin oyma, kabartma ve kazıma teknikleri kullanılarak işlendiği yüzeyi oluşturur. Bu mimari gelenek Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'ne has bir durum olmayıp başta civar iller olmak üzere Van Gölü Havzası, Kars ve Erzurum gibi diğer tüm illerde karşımıza çıkmaktadır. Yöreye göre kullanılan malzemenin cinsi değişmekle birlikte taş, Ermeni mimarisinin en karakteristik özelliğini oluşturur. Bu durum yapıların inşa edildiği coğrafyalarda malzemenin bolluğu ve mahir taş ustalarının varlığı ile açıklanabilir. Zira makalenin konusu teşkil eden kilisenin yapımında temin edilen taş türü yine yörede yoğun olarak bulunan beyaz renkli kalker kayalardan elde edilmiştir. İşlenmesi kolay ve plastik etkisi yüksek olan kalker farklı dönemlerde ilde inşa edilmiş diğer tarihi yapılar başta olmak üzere koç-koyun, at ve sanduka mezar taşlarında da kullanılmıştır (Kulaz ve İgit, 2018: 347-351).

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin kuzey cephe ve portalı, apsis duvarı, kuzey iç duvarı ile batı duvarının bir bölümü kilisenin günümüze ulaşabilen bölümlerini oluşturur. Bu bölümler üzerinde gerek taşın üç boyutlu ve gerekse oyma, kabartma ve kazıma teknikleri ile şekillendirilerek bezendiği plastik süslemeler Ermeni mimarisinin geleneksel taş işçiliğinin yöredeki en güzel örneklerini oluşturur.

Bu bölümlerden özellikle kuzey cephede yer alan taç kapının taş işçiliği ve bezeme türleriyle yapının diğer bölümlerinden ayrılan en önemli mimari öğesi olduğu söylenebilir. Form olarak Bizans ve Ermeni mimarisinin izlerini taşıyan kapı, plastik süslemeleriyle Ermeni sanatında benzersiz eklektik bir özellik gösterir. Zira kuzey cephe üzerinde abidevi boyutuyla dikkat çeken kapını sövelerine iliştilen palmiform (lotus) başlıklı sütunceler ile kapının lento ve kemer yüzeyini dolanan oyma grift bitkisel desenler Ermeni mimarisinde eşine rastlamadığımız ünük bir özellik gösterir. Genel anlamda Ermeni mimari geleneğine uymayan bu yönleri Suriye Hristiyan üslubu, Tayk sanatı ve kısmen Abbasi ile Mısır sanatlarından etkilenilmiş olduğunu gösterir (Thierry ve Donabedian, 1989: 524). Bulunduğu coğrafya nedeniyle şaşkınlık yaratan bu durum Ermeni mimarisi hakkında önemli çalışmalar yapan J.M. Thierry tarafından da tam bir sonuca kavuşturulmamıştır. Ancak J.M. Thierry, mimarideki Tayk etkisini yakınlık ve Bizans'ın Bagratid prensleriyle olan iyi ilişkisi ile açıklarken, süslemelerdeki Abbasi etkisinin bölgeye nasıl ulaştığı konusuna net bir sonuca ulaşamamıştır (Thierry, 1987: 388-390). Kanaatimizce süsleme türündeki bu üslup farklılığı ancak Anadolu'da yaşanan savaşlar, Orta Doğu'ya olan yakınlık ve Suriye üzerinden gelen göçler ile farklı zanaatkarların yapı üzerinde yaratmış olduğu durumun bir sonucu olarak izah edilebilir.

Taç kapısının yüzeyindeki oyma bezemeleriyle daha çok İslami bir kimlik sergileyen yapının süslemelerinde tercih edilen palmet, lotus, rumi benzeri ve zencerek motifleri ile doğu cephede yer alan zencerek ve çarkifelek gibi bezemeler ise Ermeni sanatının kendinden sonraki kültürleri etkilemiş olabileceğini gösterir. Anadolu'nun fethiyle başlayan yeni imar sürecinde Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarında sıklıkla aynı motiflerin kullanılması ise bu iki kültür arasındaki sanatsal etkileşimi göstermesi açısından son derece önemlidir (Foto: 10-11).

Sonuç olarak hazırlanan bu çalışmada, Tunceli ili sınırları içerisinde yer alan ve bugüne kadar üzerinde yeterince durulmamış Hristiyan dini yapılardan Hozat Geçimli Köyü'nde bulunan Ergan Kilisesi seçilmiştir. Ancak bölgede artık Hristiyan halkın bulunmuyor olması, yöre insanının bilinçsizce tahrip etmesi ve önlem alınamayan doğal etmenler maalesef bu eserin de ilde tarihi kayıtlarla var olduğu bilinen diğer yapılar gibi yok



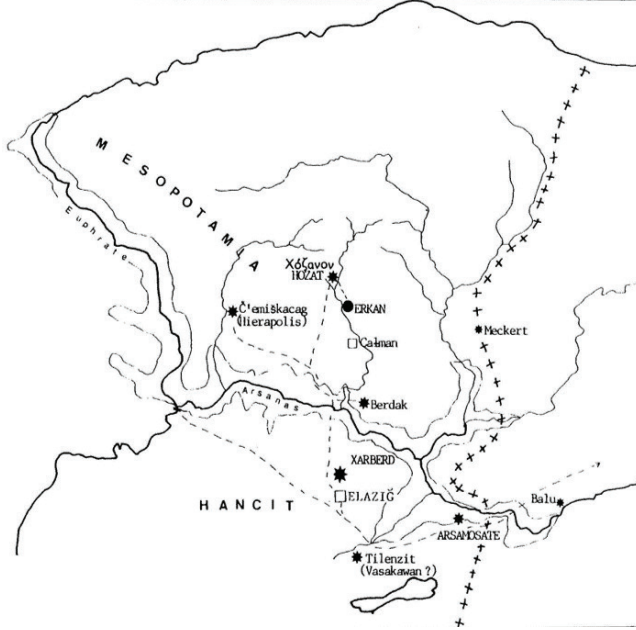
olup gitmesine neden olacaktır. Özellikle kilisenin şuan için mevcut olan duvarlarında oluşan derin çatlak ve ayrılmalar eğer herhangi bir önlem alınmazsa yok olmasını hızlandıracaktır.

Ülkemizin pek bilinmeyen ücra bir köşesinde yer alan Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'ni seçmemizdeki en temel sebep hiç şüphesiz hazine bir son yaşanmadan önce bu tarihi yapıyı belgelemektir. Böylelikle dikkatleri aynı yöne çekerek en kısa sürede restore edilip, ülkemizin kültürel mirasları arasındaki yerini alması sağlanabilir.

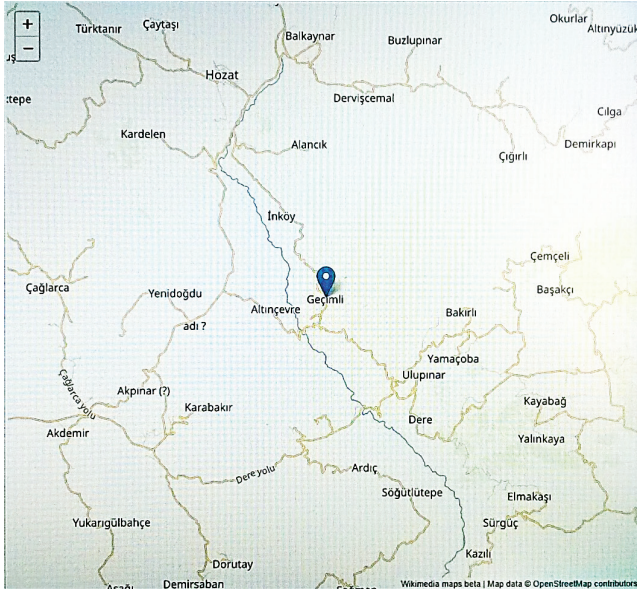
### **Kaynakça**

- Aksoy, B. (1985). *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*. Ankara.
- Aşan, M. (1988). *Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Orta Çağ Yüzey Araştırması*. (V. A. Toplantısı, Dü.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dersiyad. (2012). Dersim'de Manastır ve Kiliseler. *Dersiyad (Özel Sayı)*, 28-29.
- Elpe, E. (2013, Eylül 20-22). Dersim'in Arkeolojik Tarihçesi. *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu*. Tunceli, (s.2-16).
- Erdoğan, S. (2004). *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresinde Arkeolojik Araştırmalar I*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Erdoğan, S. ve Şen, K. (2019). Yeşil Segedik (Gökçe) Kaya Mezarları ve Surp Kevork (Kahraman Segedik). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 289-309.
- Harman, M. (2013). Tunceli'de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 31.
- Karaca, Y., ve Yıldız, E. (2018). Van Gölü Adır Adasındaki Lim Manastırı Plastik Süslemeleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 77, 323-362.
- Koch, G. (2007). *Erken Hristiyan Sanatı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı (1968-1970)*. Ankara.
- Kulaz, M. ve İgit, İ. (2018). *Tunceli'deki Mezarlıklar Mezar Taşları*. İstanbul: Hiper Yayınları.
- Sağır, G. (2014). Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri. *Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ (183-205)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

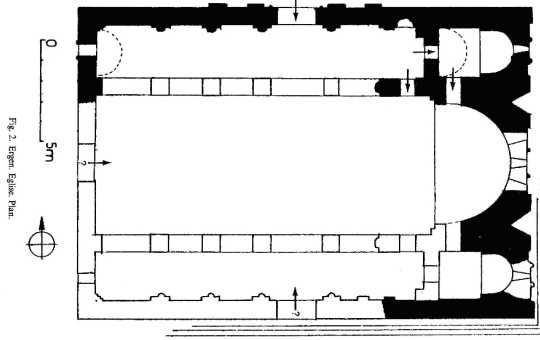
- Sağır, G. (2014). Kars'ta Bir Ortaçağ Ermeni Kilisesi: Taylar Kilisesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 929-940.
- Sözen , M. ve Tanyeli, U. (2015). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Taş, T. ve Özcan, F. (2015). MS 4-7 Yüzyıllar Arasında Haç Motiflerinin Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 247-275.
- Thierry, J. M. (1987). Le Couvent Erkayn Enkuzık en Dersim. *Revue des Etudes Armeniennes* , 381-417.
- \_\_\_\_\_. (2012). Erkayn Enkuzık (Erhan) Manastırı. *Dersiyad*, 24-25.
- Thierry, J. M. ve Donabedian, P. (1989). *Armenian Art*. New York.
- Ünal, M. A. (1999). *XVI.yy'da Çemişgezek Sancağı*. Ankara.
- Yıldız, S. (2009). *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.



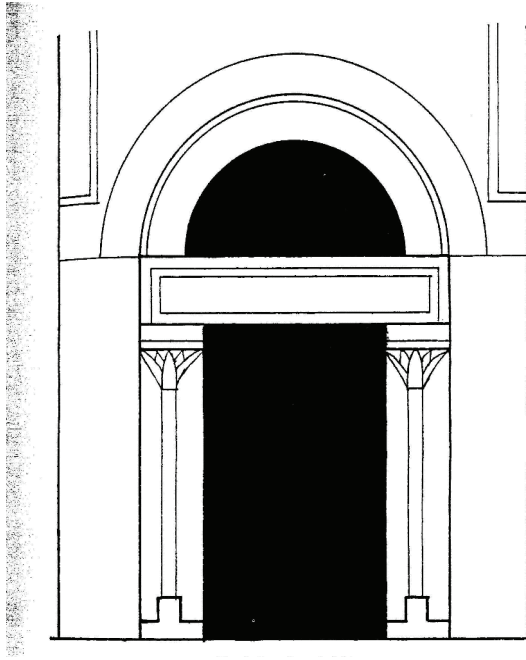
**Çizim No:1-** Tunceli -Dersim Bölgesini Gösteren Harita (+++:Bizans İmparatorluğu'nun 960 Tarihli Sınırları) (Thierry, 1987: 405)



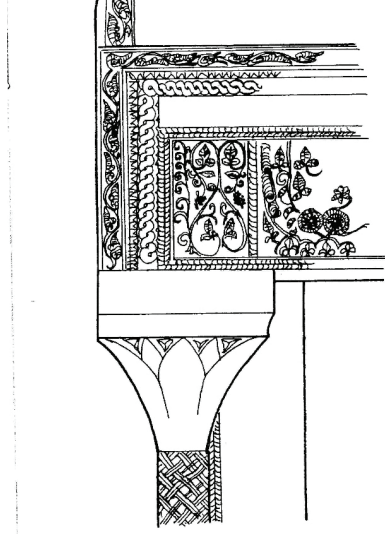
**Çizim No: 2-** Tunceli-Hozat Geçimli (Ergan) Köyü'nün Harita Üzerindeki Konumu.



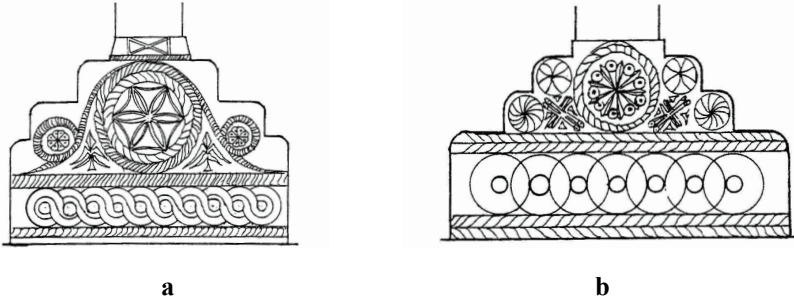
**Çizim No:3-** Ergen (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi Planı (Thierry, 1987: 405)



**Çizim No: 4-** Ergen (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Cephesinde Yer Alan Taç Kapının Çizimi. (Thierry, 1987: 411)

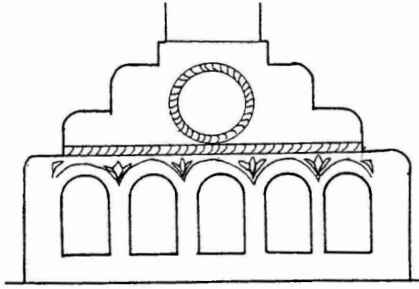


**Çizim No: 5-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Cephesinde Yer Alan Taç Kapınının Sütuncesinin Başlık ile Lento Bölümlerinde Bulunan Bezemelerin Çizimi. (Thierry, 1987: 413)

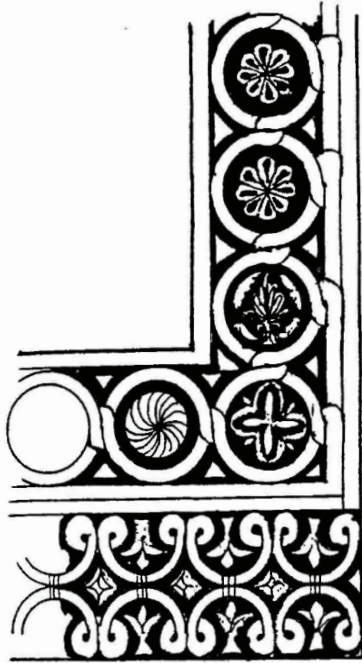


**Çizim No: 6-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Cephesi Mazgal Penceresinin İki Yanında Yer Alan (a: Sol / b: Sağ) Sütuncelerin Temsili Kaidelerinin Çizimi. (Thierry, 1987: 409)

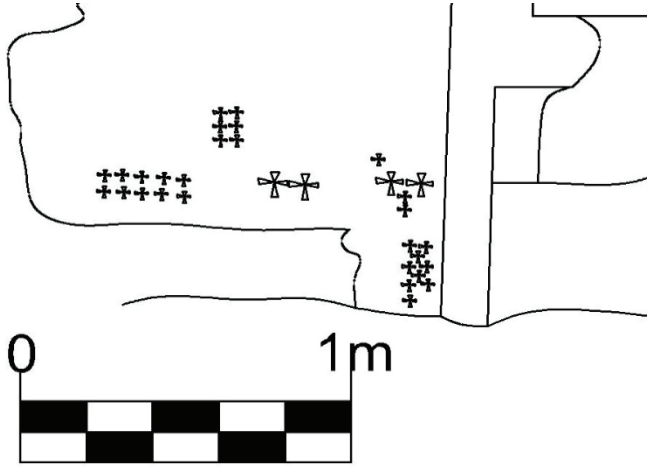




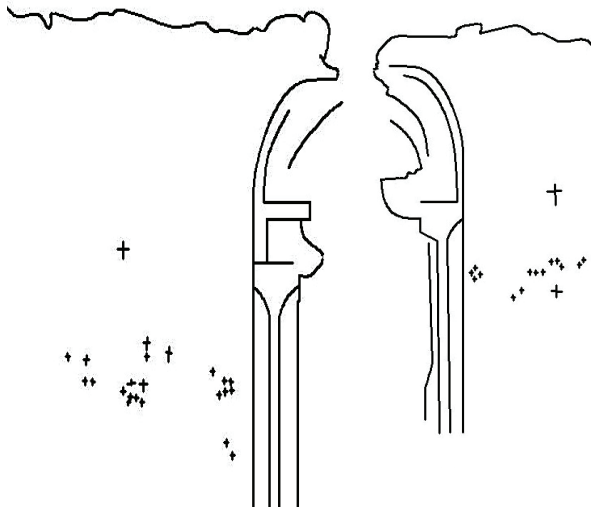
**Çizim No: 7-**Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsis Bölümünde Yer Alan Mazgal Pencerenin Sağ Köşesindeki Sütunce Kaidesinin (Sağ Köşe) Çizimi. (Thierry, 1987:409)



**Çizim No: 8-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsisinin Merkezini Kuşatan Bitkisel, Geometrik ve Haç Motiflerinin Yer Aldığı Süsleme Şeridinin Çizimi. (Thierry, 1987:409)



**Çizim No: 9-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Batı Cephesi-nin İç Bölümünde Yer Alan Haç Tasvirlerinin Çizimi



**Çizim No: 10-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Taç Kapısı ve Kapının İki Yanında Duvar Yüzeyine İşlenmiş Haç Tasvirlerinin Çizimi.



**Fotoğraf No: 1-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Pastoforium Hücresinin Kemerli Kapı Girişinin Üzerinde Yer Alan Ermenice Kitabe.



**Fotoğraf No: 2-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Beden Duvarından Genel Görünüm.



**Fotoğraf No: 3-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzeydoğudan Genel Görünümü.



**Fotoğraf No: 4-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Güneybatıdan Genel Görünümü.





**Fotoğraf No: 5-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzeybatıdan Genel Görünümü.



**Fotoğraf No: 6-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi İç Mekândan Apsis Bölümünün Genel Görünümü.



**Fotoğraf No: 7-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsisin Her İki Yanında Yer Alan Apsidiyol (Pastorium) Hücrelerinden Kuzey Hücresi ve Apsis Geçişinden Genel Görünüm.



**Fotoğraf No: 8-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Cephesinde Yer Alan Taç Kapısından Genel Görünüm.



**Fotoğraf No: 9-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Taç Kapısından Detay.



**Fotoğraf No: 10-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Taç Kapısından Detay.





**Fotoğraf No: 11-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Taç Kapısında Yer Alan Sütüncelerden Detay.



**Fotoğraf No: 12-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Beden Duvarından Genel Görünüm.



**Fotoğraf No: 13-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Beden Duvarının Ortasına Konumlandırılmış Apsis Çıkıntısından Genel Görünüm.



**Fotoğraf No: 14-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Beden Duvarının Sağ Köşesinde Yer Alan Mazgal Pencereden Detay.



**Fotoğraf No: 15-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Beden Duvarının Sağ Köşesinde Yer Alan Pencerenin Sütuncelerinin Kaidelerinde Detay.



**Fotoğraf No: 16-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsis Çıkıntısının Orta Bölümünü Kuşatan Süsleme Şeridinden Genel Görünüm.





**Fotoğraf No: 17-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsisi Üzerindeki Mazgal Pencerenin Sağ Köşesinde Yer Alan Sütuncenin Kaidesinden Detay.



**Fotoğraf No: 18-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin İç Mekânından Kuzey Beden Duvarının Genel Görünümü.



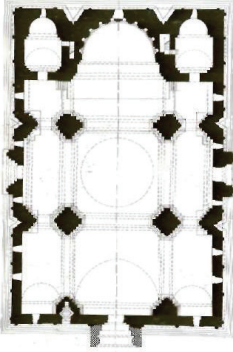
**Fotoğraf No: 19-** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin İç Mekânının Çeşitli Yerlerine Yapılmış Malta, Latin ve Grek Haçı Motiflerinden Detay.



**Fotoğraf No: 20 -** Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Apsidiyol (Pastorium) Hücresinin Kemerli Kapı Girişinin Her İki Yanına Kabartma Olarak Yapılmış Malta Haçı Benzeri Süslemelerden Detay.

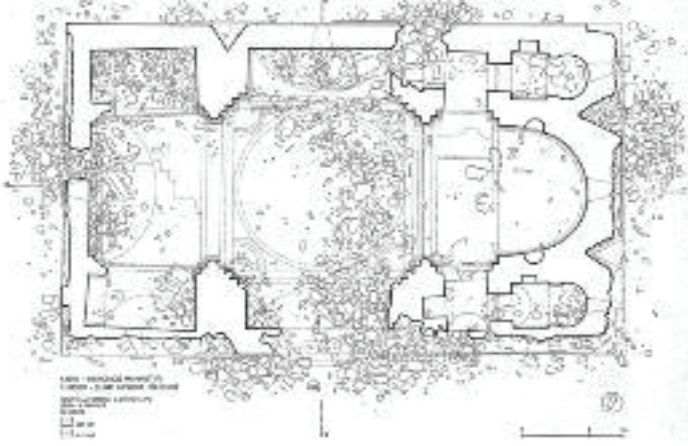


**Fotoğraf No: 21** - Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Apsidiyol (Pastoforium) Hücresinin Tonoz Örtüsünde Yer Alan Haç Tasviri.

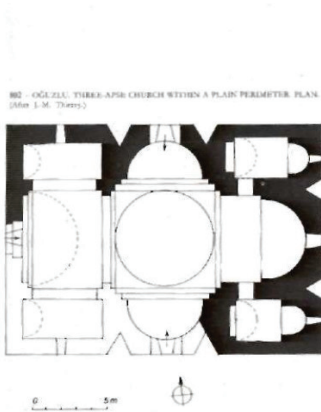


**Fotoğraf No: 22** - Kars Ani (Fethiye Camii) Büyük Katedral'in (980-989) Plan (Thierry ve Donabedian, 1989: 484) ve Fotoğrafı (Sağır, 2014: 205).





**Fotoğraf No: 23** - Kars Horomos Surp Kevork Kilisesi (989-1020) Planı (Sağır, 2014: 940).



**Fotoğraf No: 24** - Kars Oğuzlu Köyü Kilisesi (890-914) Plan ve Fotoğrafı (Thierry ve Donabedian, 1989: 562).





a



b

**Fotoğraf No: 25 – a)** Amorium Aşağı Şehir Kilisesi'nin Dışında Bulunan Kireçtaşı Kabartmalı Levha. (Taş ve Özcan, 2015: 271); **b)** Tunceli- Hozat Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi'nde Bulunan Malta Haçı (Erdoğan ve Şen, 2019: 293).